

ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

ΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ "ΜΕΝΩΝ",

Υ Π Ο

ΜΑΡΙΑΣ ΚΑΡΒΕΛΑ

Ένα από τὰ πολλὰ ἀγαθὰ, πὸ χαιρόμαστε μελετώντας πλατωνικούς διαλόγους, εἶναι καὶ τὸ γερὸ λογικὸ γύμνασμα μὲ τὴν παρακολούθηση τῆς πορείας τῆς πλατωνικῆς σκέψης.

Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἐδῶ περιορίζεται στὴν παρακολούθηση τῆς πλατωνικῆς σκέψης, καθὼς αὐτὴ ξετυλίγεται μέσα στὸ «Μένωνα». Τὸ θέμα, πὸ συζητεῖται στὸ διάλογό μας, εἶναι ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖο γίνονται οἱ ἄνθρωποι ἐνάρετοι. Ἐπειδὴ ὁμως τὸ διδακτὸ τῆς ἀρετῆς, πὸ εἶναι μιὰ εἰδικὴ περίπτωση τοῦ θέματος τοῦ διαλόγου, προϋποθέτει, ὅπως λέει ὁ Πλάτων, μερικὴ τουλάχιστον ἐξίσωση τῆς ἀρετῆς μὲ τὴ γνώση, γι' αὐτὸ συζητεῖται παράλληλα μὲ τὸ θέμα καὶ τὸ γνωστικὸ πρόβλημα — ὀρθὴ δόξα, ἐπιστήμη, διαλεκτικὴ.

Τὸ διάλογο μποροῦμε νὰ τὸν χωρίσωμε σὲ τέσσερες ἐνότητες. Στὴν πρώτη διεξάγεται συζήτηση γιὰ τὴν ἔννοια τῆς ἀρετῆς μεταξὺ τοῦ Σωκράτη καὶ τοῦ ὀπαδοῦ σοφιστικῆς Μένωνα. Ἀπὸ τὸν καθορισμὸ τῆς ἔννοιας τῆς ἀρετῆς, λέει ὁ Σωκράτης, θὰ ἐξαρτηθῇ καὶ ἡ λύση τοῦ προβλήματος τοῦ διαλόγου. Μία δεύτερη ἐνότητα ἀποτελεῖ ὁ μῦθος γιὰ τὴν ἀνάμνηση μαζί μὲ τὴν ἐπίδειξη διαλεκτικῆς διδασκαλίας, πὸ κάνει ὁ Σωκράτης. Τὸ μέρος τοῦτο ἔχει θεμελιακὴ σημασία γιὰ τὸ διάλογο, ἐπειδὴ δίνει λύση στὸ πρόβλημα, πὸ τὸν ἀπασχολεῖ. Τὴν τρίτη ἐνότητα ἀποτελεῖ ἡ συζήτηση τοῦ διδακτοῦ τῆς ἀρετῆς καὶ τὴν τέταρτη γενικὰ ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖο γίνονται οἱ ἄνθρωποι ἐνάρετοι.

Ἐνότητα 1η. Καὶ τώρα ἄς ἴδουμε ἀναλυτικώτερα τὴν πρώτη ἐνότητα. Σ' αὐτὴν ὁ Μένων δίνει τρεῖς ὀρισμοὺς ἀρετῆς, ἀλλὰ καὶ οἱ τρεῖς ἀναιροῦνται ἀπὸ τὸ Σωκράτη, γιὰτὶ κατακοιματιάζουν τὴν ἔννοια τῆς ἀρετῆς, κάνουν ἀπὸ ἓνα πολλὰ, καθὼς λέει ὁ Πλάτων. Ἄς παρακολουθήσουμε τὴ συλλογιστικὴ σειρά τοῦ πρώτου ὀρισμοῦ τῆς ἀρετῆς τοῦ Μένωνα.

Ἄρετὴ γιὰ τὸν ἄνδρα, λέει ὁ Μένων, θεωρεῖται νὰ εἶναι καλὸς πο-

λιτικός και να κάνει καλό στους φίλους και κακό στους εχθρούς· για τη γυναίκα να είναι καλή νοικοκυρά και να υπακούη τον άνδρα της. Το ίδιο μπορούμε να πούμε, πώς άλλη ἀρετή ἔχει τὸ κορίτσι, ἄλλη τὸ ἀγόρι, ὁ δούλος κι' ὁ ἐλεύθερος. Για κάθε ἡλικία, φύλο και τάξη ἀνθρώπων ὑπάρχει και ξεχωριστὴ ἀρετή. Ἔτσι ὁ Μένων, με τὸν πρῶτο του ὀρισμὸ μᾶς ρίχνει στὸ πέλαγος τῆς σοφιστικῆς σχετικότητας, δὲν δίνει ὀρισμὸ ἀρετῆς, ἀλλὰ περιπτώσεις ἐναρέτων ἀνθρώπων. Τὸ λογικὸ αὐτὸ σφάλμα ὁ Σωκράτης τοῦ τὸ κάνει συνειδητὸ μ' ἓνα ἀπλὸ παράδειγμα. Ἐπάρχουν λογίων λογίων μέλισσες, ὅμως ὅλες ἔχουν κάτι κοινὸ, πρὸ μᾶς ἀναγκάζει νὰ τίς ταξινομοῦμε στὴν ἴδια οἰκογένεια, γι' αὐτὸ, ὅταν μᾶς ζητηθῆ ὀρισμὸς τῆς μέλισσας, θὰ προσέξωμε τὰ κοινὰ οὐσιώδη γνωρίσματα, πρὸ ἔχουν οἱ μέλισσες και ὄχι τίς μικροδιαφορές τους. Τὸ ἴδιο συμβαίνει και με τὴν ἀρετή. Δὲν μπορούμε λοιπὸν νὰ μιλάμε για πολλές ἀρετές στους διάφορους ἀνθρώπους, ὅταν μᾶς ζητοῦν ὀρισμὸ ἀρετῆς. Ἐπειτα, λέει ὁ Σωκράτης, ὅταν μιλοῦμε για ὑγεία, για δύναμη, για ἀνάστημα, ἐννοοῦμε τὸ ἴδιο πράγμα για τὸν ἀνδρα και για τὴ γυναίκα. Δὲν πρέπει νὰ συμβαίγη τὸ ἴδιο και με τὴν ἀρετή; Ὅχι, ἀποκρίνεται ὁ Μένων, γιατί ἡ ἀρετὴ δὲ φαίνεται νᾶναι τὸ ἴδιο με τὴν ὑγεία, τὸ ἀνάστημα κ.λ.π. Ὁ Σωκράτης ὅμως, κάνοντας τὸν ἀκόλουθο συλλογισμό, φέρνει τὸ Μένωνα ἐκεῖ πρὸς θέλει.

Ἄρετὴ στὸν ἀνδρα εἶναι νὰ διοικῆ καλά τὸ κράτος, στὴ γυναίκα πάλι νὰ διοικῆ καλά τὸ νοικοκυριό. Ἡ καλὴ διοίκηση ὅμως ὁποιοῦδήποτε πράγματος προϋποθέτει πάντα γνώση, δικαιοσύνη κ.λ.π. Ἐπείτα, συμπεραίνει ὁ Σωκράτης, ὁ ἀνδρας και ἡ γυναίκα, ὁ γέρος και τὸ παιδί, χρειάζονται τὸ ἴδιο πράγμα για νὰ εἶναι ἐνάρετοι. Ἡ ἀρετὴ λοιπὸν εἶναι μιὰ για ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

Ὁ Μένων ὕστερα ἀπ' τὴν ἀναίρεση τοῦ παραπάνω ὀρισμοῦ τῆς ἀρετῆς δίνει και δεύτερο. Ἄρετὴ εἶναι ἡ ἱκανότητα νὰ ἐξουσιάζῃ κανεὶς τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Σωκράτης με μιὰν ἐρώτηση ἀνατρέπει εὐκολα κι' αὐτὸ τὸν ὀρισμὸ τοῦ Μένωνος. Ἄρετὴ τοῦ παιδιοῦ και τοῦ δούλου, ἐρωτᾷ, εἶναι νὰ ἐξουσιάζουν; Ὅχι βέβαια. Κι' ἔπειτα πάλι θὰ προσθέσωμε, πὼς πρέπει νὰ ἐξουσιάζῃ κανεὶς με δικαιοσύνη. Ἡ δικαιοσύνη ὅμως δὲν εἶναι ὁλόκληρη ἡ ἀρετὴ, ἀλλὰ ἓνα μέρος τῆς ἐννοιας τῆς ἀρετῆς, γιατί ὑπάρχουν κι' ἄλλα μέρη τῆς, ὅπως ἡ ἀνδρεία, ἡ σωφροσύνη, ἡ σοφία κ.λ.π. Και μ' αὐτὸν λοιπὸν τὸν ὀρισμὸ συμβαίνει ὅτι και με τὸν προηγούμενο. Μᾶς δίνεται «σμηνοσ» ἀρετές και ὄχι ὀρισμὸς ἀρετῆς. Ὁ Σωκράτης δίνει τώρα στὸ Μένωνα και πάλι παραδείγματα σωστοῦ ὀρισμοῦ και λαθεμένου. Πρῶτο παράδειγμα: Ὁ ὀρισμὸς εἶναι ὁλότελα λαθεμένος, ὅταν δὲν περιλαμβάνῃ ὅλη τὴν ἐννοια τοῦ πράγματος, πρὸ ὀρίζομε, ὅπως οἱ ἀκόλουθοι: σχῆμα εἶναι ἡ στρογγυλότητα, χρῶμα εἶναι τὸ ἄσπρο. Εἶναι ὁλοφάνερο, πὼς ἡ στρογγυλότητα εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ σχήματα και τὸ ἄσπρο ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ χρώματα. Δεύτερο παράδειγμα: Λαθεμένος εἶναι και κείνος ὁ ὀρισμὸς, πρὸ ὀρίζει τὸ ἀγνωστο με κάτι, πρὸ τυχαίνει νᾶναι ἀγνωστο στὸ συζητητὴ. Με τὸν ὀρισμὸ, πρὸ δίνει ὁ Σω-

κράτης—σχῆμα είναι τὸ μόνο ἀπὸ τὰ ὄντα, ποὺ πάντα τὸ παρακολουθεῖ τὸ χρῶμα —, δὲν πέφτει βέβαια σ' αὐτὸ τὸ σφάλμα· ὁμοίως ὁ συζητητής του εἶναι ἐριστικός, γι' αὐτὸ καὶ διαμαρτύρεται γιὰ τὴν ὀρθότητα τοῦ ὀρισμοῦ αὐτοῦ λέγοντας, πὼς ἐνδέχεται, νὰ μὴν ξέρη κανεὶς, τί εἶναι χρῶμα. *Τρίτο παράδειγμα:* Ὁ Σωκράτης τώρα δίνει ἕνα ὀρισμὸ διαλεκτικώτερο τοῦ προηγουμένου, γιατί ὄχι μόνο εἶναι σωστός, ἀλλὰ καὶ τὰ στοιχεῖα του εἶναι γνωστὰ στὸ συζητητή. Ὁ Σωκράτης βεβαιώνεται πρῶτα, ὅτι ὁ Μένων ξέρει, τί εἶναι ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια ἑνὸς πράγματος, τὸ πέρας, τί εἶναι σῶμα ἐπίπεδο καὶ στερεὸ καὶ ἔπειτα προβαίνει στὸν ὀρισμὸ τοῦ σχήματος. Σχῆμα εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ στερεοῦ. *Τέταρτο παράδειγμα:* Αὐτὴ τὴ φορά ὁ ὀρισμὸς γίνεται σύμφωνα μὲ τὴν ἐξήγηση τῆς λειτουργίας τῶν αἰσθήσεων τοῦ Ἐμπεδοκλή. Κατὰ τὴ θεωρία αὐτὴ ὀρισμένα σῶματα ἔχουν πόρους καὶ ἄλλα τὴν ιδιότητα τῆς ἀπορροῆς ἢ τῆς ἐκπομπῆς. Μὲ τὴν ἐπίδραση τῶν ἀπορροῶν στοὺς κατάλληλους πόρους ἔχομε αἴσθησι. Ὁ ὀρισμὸς εἶναι ὁ ἀκόλουθος. Χρῶμα εἶναι ἀπορροή τῶν σχημάτων, ποὺ προσαρμόζεται στὸν πόρο τῆς δράσεως καὶ γίνεται αἰσθητή. Ὁ ὀρισμὸς τοῦτος φέρνει τὸ Μένωνα σὲ γνώριμα νερά, ἐπειδὴ αὐτὴ τὴ θεωρία τὴν παραδέχονταν καὶ οἱ σοφιστές, γι' αὐτὸ καὶ σπεύδει νὰ ὁμολογήσῃ, πὼς τοῦ ἀρέσει πολὺ καὶ μάλιστα περισσότερο ἀπὸ τὸ διαλεκτικὸ ὀρισμὸ τοῦ σχήματος. Ὁ Σωκράτης δὲν συμφωνεῖ σ' αὐτὸ μὲ τὸ Μένωνα λέγοντάς του, πὼς κι' αὐτὸς θὰ παραδεχθῇ, πὼς εἶναι καλύτερος ὁ προηγούμενος ὀρισμὸς, ὅταν μείνη στὴν Ἀθήνα καὶ μυηθῇ στὰ μυστήρια. Ὁ λόγος τῆς μὴ συμφωνίας φαίνεται, πὼς εἶναι ὁ ἀκόλουθος. Ὁ ὀρισμὸς τοῦ χρώματος δὲν ἐκπληρώνει τὸ πρῶτο στοιχεῖο τοῦ διαλεκτικοῦ ὀρισμοῦ, γιατί δὲν εἶναι σωστός, ἀφοῦ στηρίζεται σὲ μιὰ ἐξήγηση τῆς λειτουργίας τῶν αἰσθήσεων ἐλάχιστα ἱκανοποιητικὴ γιὰ τὸν Πλάτωνα. Κι' ἔπειτα ὁ ὀρισμὸς αὐτὸς ἐνώνει τὴν τύχη του μὲ μιὰ θεωρία κι' ἔτσι τὸ κῦρος του εἶναι ἀναγκαστικὰ περιορισμένο στὸν κύκλο ἐκείνων, ποὺ τὴν πρεσβεύουν.

Ὁ Μένων τώρα ὑποχρεώνεται νὰ δώσῃ καὶ πάλι ὀρισμὸ ἀρετῆς σύμφωνα μὲ τὶς παραπάνω ὑποδείξεις ὀρθοῦ ὀρισμοῦ. Ἔτσι ἔχομε καὶ τρίτη προσπάθεια τοῦ Μένωνος νὰ ὀρίσῃ τὴν ἀρετὴ.

Ἀρετὴ εἶναι νὰ ποθῆς τὸ καλὸ καὶ νὰ μπόρῃς νὰ τ' ἀποχτᾶς. Ὁ Σωκράτης ἀναιρεῖ τὸ πρῶτο μέρος αὐτοῦ τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ Μένωνος μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο. Γιὰ νὰναὶ κριτήριο ἀρετῆς ἢ ἐπιθυμία τοῦ καλοῦ, θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχουν ἄνθρωποι, ποὺ νὰ ἐπιθυμοῦν τὸ κακὸ, λέει ὁ Σωκράτης. Ναι, ἀπαντᾷ ὁ Μένων ὑπάρχουν τέτοιοι. Σωκράτης. Ἐπιθυμοῦν τὸ κακὸ ἐπειδὴ τὸ νομίζουν καλὸ ἢ σὰν κακὸ τὸ ἐπιθυμοῦν; Μένων. Καὶ τὰ δύο συμβαίνουν. Σωκράτης. Ἐκεῖνοι, ποὺ ποθοῦν τὸ κακὸ, πιστεύουν, πὼς αὐτὸ ὠφελεῖ ἢ πὼς βλάπτει; Μένων. Ἄλλοι νομίζουν, πὼς ὠφελεῖ, καὶ ἄλλοι πάλι, πὼς βλάπτει. Σωκράτης. Ὅσοι νομίζουν, πὼς τὸ κακὸ ὠφελεῖ, εἶναι σὰν νὰ ποθοῦν τὸ καλὸ. Ἔώρα ὅσοι ποθοῦν τὸ κακὸ καὶ ξέρουν πὼς αὐτὸ βλάπτει, ὅταν βλα-

φθοῦν γίνονται δυστυχησμένοι· ὑπάρχει ὁμῶς κανείς, πού νά θέλῃ νάβῃ δυστυχησμένος; "Οχι βέβαια. Δέν εἶναι λοιπόν δυνατόν νά ὑπάρχουν ἄνθρωποι, πού νά ποθοῦν τὸ κακό, ὅταν ξέρουν τίς συνέπειές του. "Ολοι ἐπιθυμοῦν τὸ καλό. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἡ ἐπιθυμία τοῦ καλοῦ δέν μπορεῖ νά λογαριασθῇ γιὰ κριτήριο ἀρετῆς, ἀφοῦ ὅλοι τὴν ἔχουν στὸν ἴδιο βαθμό.

Συνεχίζοντας ὁ Σωκράτης προβαίνει στὴν ἀναίρεση καὶ τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ παραπάνω ὀρισμοῦ τοῦ Μένωνος. Ἄρετὴ εἶναι καὶ ἡ ἱκανότητα ν' ἀποχτᾶς τὸ καλό, παραδέχεται ὁ Μένων. Δέν εἶναι δυνατόν, λέει ὁ Σωκράτης, νά εἶσαι ἐνάρετος κάθε φορά, πού ἀποχτᾶς τὸ καλό. Ἐνάρετος εἶσαι, ὅταν τὸ ἀποχτᾶς μὲ δικαιοσύνη, φρόνηση, ἀγνότητα, κ.λ.π. Ἄκόμα κι' ὅταν ἀποφεύγῃς ν' ἀποχτήσῃς τὸ καλό, γιὰ νά μὴ κάνῃς ἀδικία, καὶ τότε εἶσαι ἐνάρετος. "Ὡστε δέν εἶναι κριτήριο ἀρετῆς οὔτε ἡ ἀπόκτηση τοῦ καλοῦ, ὅπως δέν εἶναι οὔτε ἡ ἐπιθυμία του. Ἐνάρετος, λέει ὁ Σωκράτης, εἶσαι μόνο, ὅταν κάθε πράξη σου συνοδεύεται ἀπὸ δικαιοσύνη, σωφροσύνη καὶ λοιπὰ μέρη ἀρετῆς. Κι' αὐτὸς λοιπόν ὁ ὀρισμὸς ὁ τρίτος, πού δίνει ὁ Μένων, κοιμιματιάζει τὴν ἐννοια τῆς ἀρετῆς καὶ καταλήγει σὲ φαῦλο κύκλο, ἀφοῦ προσπαθεῖ νά ὀρίσῃ τὴν ἀρετὴ «διὰ τῶν ἔτι ζητουμένων καὶ μήπω ὡμολογημένων».

Ἐνότητα 2η. Ὁ Μένων βλέπει γιὰ τρίτη πιά φορά νά ναυαγῇ ἢ προσπάθειά του νά ὀρίσῃ τὴν ἀρετὴ πάνω στὸν ἴδιο σκόπελο. Ἔστερα ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀποτυχία γητεμένος καὶ μουδιασμένος ἀπ' τὴν ἡλασσινὴ νάρκη, ὅπως ὀνομάζει τὸ Σωκράτη, ὁμολογεῖ ἄγνοια. (1) Σωκράτης καὶ σ' ἄλλα πλατωνικὰ ἔργα βλέπομε νά ὀνομάζεται γόης, μάγος, φαρμακευτής. Ἐδῶ ὀνομάζεται «νάρκη θαλαττία». (2) Ὅλοι αὐτοὶ οἱ χαρακτηρισμοὶ εἶναι τρόποι, μὲ τοὺς ὁποίους ὁ Πλάτων προσπαθεῖ νά ἐκφράσῃ τὸ γεγονός, πού ὁ ἴδιος ἔζησε, τὴ μορφὴ τοῦ μεγάλου του δασκάλου.

Νά γίνῃ συνειδητὴ στὸ συζητητὴ ἡ ἄγνοιά του, εἶναι τὸ πρῶτο βῆμα τῆς διαλεκτικῆς, τὸ πρῶτο τῆς θετικῆς ἀποτελέσματος. Αὐτὴ ἡ στιγμὴ στὴ διαλεκτικὴ συζήτηση εἶναι τυπικὴ καὶ τὴν βρίσκομε στὸς περισσότερους πλατωνικοὺς διαλόγους. (3) συζητητῆς, τίς πῶς πολλές φορές νέος, ἀπαντᾷ στὴν ἀρχὴ μὲ τὴν εὐκολία καὶ τὸ ἄρρος πρῶτόπειρου, ἐνῶ ἀργότερα, μπλεγμένος στὰ δίχτυα τῆς διαλεκτικῆς, ἀναγκάζεται νά ὁμολογήσῃ ἄγνοια. Σκοπὸς ὁμῶς τῆς διαλεκτικῆς δέν εἶναι ν' ἀφήσῃ σ' αὐτὴ τὴ θέση τὸ συζητητὴ ἀποθαρρημένο. Γι' αὐτὸ ἐδῶ ἀμέσως ὁ Σωκράτης ὁμολογεῖ, ὅτι καὶ αὐτὸς «συμπένεται» καὶ εἶναι ναρκωμένος. Αὐτὴ ἡ κίνησις δέν προέρχεται ἀπὸ εὐγένεια ἀκατανόητη καὶ μετέωρη, ἀλλὰ ἔχει τὸ χαρακτηριστὴ ἀνάγκης. Ὁ Σωκράτης δίνει χέρι στὸ Μένωνα, γιὰτὶ δέν καίγεται ἀπὸ πόθο νά νικήσῃ ἀντίπαλο, ἀλλὰ νά δημιουργήσῃ σύντροφο ἄδολο καὶ ἱκανὸ στὴ ζήτησι τῆς ἀλήθειας. Μ' ἔλη ὁμῶς τὴ βοήθεια, πού δίνει ὁ Σωκράτης, ὁ συζητητῆς δέν βρίσκει ἰσορροπία καὶ πέφτει ἀπὸ τὸ ἀπλοϊκὸ ἄρρος, πού εἶχε, στὴν ἀλλῆ ἀκρῆ, στὸ ἰσκειπτικισμό. Ἐνῶ ὁ Σωκράτης τοῦ προτείνει νά ξαναρχίσουν τίς προσπάθειες τοῦ ὀρισμοῦ τῆς ἀρετῆς, αὐτὸς λέει, πῶς δέν ὠφελεῖ νά

ζητήσης αυτό, που δεν ξέρεις, γιατί, αφού δεν το ξέρεις, δε θα μπορήσ να ἔχης ἕνα τέρμα, πρὸς τὸ ὁποῖο νὰ τείνουν οἱ ἔρευνές σου, κι' ἔπειτα, κι' ἂν τὸ βρῆς αὐτό, δε θάσαι βέβαιος, πῶς εἶναι αὐτό, που ζητᾶς, τῆ στιγμῆ που δεν το ξέρεις.

Ἔτσι ὁ Μένων φέρνει στὴ μέση τὸ σκεπτικὸ ἐπιχείρημα, που, ἐνῶ ἔχει προηγηθῆ ἕνας καλοδεμένος συλλογισμὸς, ἔχει τὴν ἀξίωση ν' ἀμφισβητήσῃ τὴν ἀξία τῆς γνώσης. Στὴν ἐριστικὴ αὐτὴ διάθεση τοῦ Μένωνος, που ἀποστράγγιζει πέρα γιὰ πέρα τὸ λόγο ἀπὸ σημασία, ὁ Πλάτων ἀπαντᾷ μ' ἕνα μῦθο. Ὁ μῦθος τοῦτος πετυχαίνει ὅ,τι ἀπαιτοῦσε ἡ στιγμῆ, γιατί, ἐνῶ εἶναι μακριὰ ἀπὸ τὰ βέλη τῆς σκεπτικῆς διάθεσης τοῦ Μένωνος, ἀφοῦ βρισκόμαστε στὴ ξένοιαστη ἀπὸ ἀμφιβολίες μυθικὴ σφαῖρα, ταυτόχρονα μὲ τὸ περιεχόμενό του στεργιάνει τὴν ἀξία τοῦ λόγου. Καὶ ἀφοῦ εἶπαμε γιὰ τὸ τί ἀπαιτοῦσε ἡ στιγμῆ, ἄς ποῦμε τώρα γιὰ τὴ θέση τοῦ μῦθου σχετικὰ μ' ὄλο τὸ διάλογο. Ὁ μῦθος τοῦτος, που φαίνεται, πῶς εἶναι ἕνα ἀπλὸ ἐπεισόδιο, ἔχει θεμελιακὴ σημασία γιὰ τὸ διάλογο, γιατί, καθὼς θὰ φανῆ, ἀπ' ὅσα θὰκολουθήσουν, μ' αὐτὸν βρίσκει τὴν εὐκαιρία ὁ Πλάτων καὶ προλειαίνει τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν διαλεκτικὴ συζήτηση, που ἀκολουθεῖ, τῆ σχετικῆ μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ διαλόγου. Τὸ μῦθο τοῦτον τὸν παίρνει ὁ Πλάτων ἀπὸ τὴν πυθαγόρεια παράδοση καὶ εἶναι ὁ γνωστὸς γιὰ τὴν μετεμψύχωση μῦθος. Ἡ ψυχὴ, λέει, εἶναι ἀθάνατη· πεθαίνει, ἀλλὰ δὲν καταστρέφεται ποτέ, ἀλλὰ ξανάρχεται, ὕστερα ἀπὸ ἕνα χρονικὸ διάστημα, καὶ πάλι στὴ ζωὴ. Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη, συμπεραίνει ὁ Σωκράτης συνεχίζοντας τὸν παραπάνω μῦθο, ὕστερα ἀπὸ τίς τόσες γεννήσεις καὶ τοὺς θανάτους δὲν ὑπάρχει τίποτα, που νὰ μὴν τὸ ἔμαθε. Ὡστε αὐτό, που λέμε μάθηση στὴ ζωὴ, εἶναι ἀνάμνηση πραγμάτων, που κάποτε ἔμαθε ἡ ψυχὴ. Ἐπειτα στὴ ζωὴ ἄρκει νὰ θυμηθῆς τὴ μάθηση καὶ ὕστερα σιγά-σιγά, ἀψηφώντας τοὺς κόπους, μπερτεῖς νὰ θυμηθῆς ὅλα τὰ πράγματα. Ὁ καθένας λοιπὸν, λέει ὁ Πλάτων στὸ Μένωνα, μπορεῖ νὰ μάθῃ αὐτό, που δὲν ξέρει, γιατί ὅλα τὰ ἔχει μέσα του. Τὸ νόημα, που μὲ τόση τέχνη σκεπάζει ὁ μῦθος αὐτός, εἶναι ἡ βαθειὰ πίστη τοῦ Πλάτωνα στὴ μεγάλη συμβολὴ τῆς διαλεκτικῆς γιὰ τὴ μάθηση ἢ καλλίτερα ἡ βαθειὰ του πίστη στὸ διαλεκτικὸ ἀντίκρουσμα τῆς μάθησης: «... οὐδὲν κωλύει ἐν μόνον ἀναμνησθέντα, ὃ δὴ μάθησιν καλοῦσιν ἄνθρωποι, τᾶλλα πάντα αὐτὸν ἀνευρεῖν, εἴαν τις ἀνδρεῖος ἦ καὶ μὴ ἀποκάμῃ ζητῶν» (81 Δ). Ἀνάμνηση εἶναι ὁ διαλεκτικὸς τρόπος μάθησης καὶ ἔρευνας. «Τὸ γὰρ ζητεῖν ἄρα καὶ τὸ μανθάνειν ἀνάμνησις ὅλον ἐστίν» (81, Δ). Ἀλλὰ τί εἶναι ἐκεῖνο, που ἀναγκάζει τὸν Πλάτωνα νὰ ἐξισώσῃ τὴ μάθηση μὲ τὴν ἀνάμνηση, τί εἶναι διαλεκτικὸς τρόπος μάθησης; Ἀνάμνηση σημαίνει ἐνεργητικὴ συμμετοχὴ τοῦ διδασκομένου κατὰ τὴν ὥρα τῆς μάθησης, πράγμα, που τὸ πετυχαίνει ἡ διαλεκτικὴ μὲ τὴν συνεχῆ ἐρωταπόκριση. Ἡ ἐνεργητικὴ πάλι στάση τῆς ψυχῆς ἐκδηλώνεται μὲ τὴν κατάφαση ἢ ἄρνηση, που ἐπίμονα ζητᾶει ὁ διαλεκτικὸς. Ἡ κατάφαση ὅμως καὶ ἡ ἄρνηση προϋποθέτει, ὅτι ἔγινε κάποια κρίση, δηλ. κάποιο ξεδιάλεγμα ὄχι μὲ τυχαῖες

γνώμες. Αυτό λοιπόν το ξεδιάλεγμα είναι εκείνο, που κάνει τον Πλάτωνα να δίνει στη μάθηση το χαρακτηρισμό της ανάμνησης. Την παραπάνω εξήγηση στην ανάμνηση την επικυρώνει και η επίδειξη της διδασκαλίας επάνω σ' ένα δούλο, που έρχεται ύστερα από το μύθο «φύλαττε δέ, αν που εύρης με διδάσκοντα και διεξιόντα αὐτῆ, ἀλλὰ μὴ τὰς τούτου δόξας ἀνερωτώντα» (84, A). Σ' αυτήν την επίδειξη της διδασκαλίας ο Πλάτων κάνει ἀνάλυση του μύθου με σκοπό να δείξει στο Μένωνα, πώς μάθηση σημαίνει ἀνάμνηση, γι' αυτό κι' ένας δούλος είναι οὐ θέση να μάθῃ κάτι, που δὲν ξέρει. Και τώρα ἄς πάρουμε τὴ σειρά τῶν συλλογισμῶν τοῦ μέρους αὐτοῦ. Ὁ Σωκράτης καλεῖ ἕνα δούλο τοῦ Μένωνα, και ἀρχίζει νὰ τοῦ διδάσκῃ ἕνα γεωμετρικὸ θεώρημα. Πρῶτα - πρῶτα καθορίζονται μερικὲς προκαταρκτικὲς γνώσεις ἀναγκαῖες γιὰ τὴ διδασκαλία, δηλ. τι εἶναι τετράγωνο και μερικὲς ιδιότητές του.

Ἐπειτα ὁ Σωκράτης δίνει ἕνα παράδειγμα και καταστρίβει τὸ θεώρημα. Ἄν ἡ μιὰ πλευρὰ τοῦ τετραγώνου, λέει ὁ Σωκράτης, εἶχε δύο πόδες και ἡ ἄλλη ἕνα, τὸ τετράγωνο ἴα εἶχε δύο πόδες· ἂν ἕμισ και ἡ ἄλλη του πλευρὰ ἔχῃ δύο πόδες, τὸ ἔλο τετράγωνο ἴα πρέπει νᾶχῃ ἑμβαδὸν τέσσερες πόδες. Πόσους πόδες τώρα ἴαχῃ ἕνα τετράγωνο διπλάσιο ἀπ' αὐτό; Ἐὸ διπλάσιο αὐτὸ τετράγωνο ἴα ἔχῃ ἑμβαδὸν διπλάσιους πόδες, ἀπαντᾷ σιωπᾶ ὁ δούλος, δηλ. ἴα ἔχῃ τέσσερες πόδες. Σωκράτης. Πόσους πόδες ἴα ἔχῃ ἡ μιὰ του πλευρὰ; Δούλος: Διπλάσιους, δηλ. τέσσερες. (1) δούλος αὐτῆ τῆ στιγμῆ νομίζει, ὅτι ξέρει, ἐνῶ πραγματικᾶ δὲν συμβαίνει αὐτό. (2) Σωκράτης κάνει τὸν Μένωνα νὰ τὸ προσέξῃ αὐτὸ λέγοντάς του, πὼς τὴν παραπάνω λαθεμένη ἀπάντηση τοῦ δούλου ἴα τὴν ἀναιρέσῃ με ἀπόλυτη τῆ συγκατάθεση τοῦ τελευταίου. Με τὸ σκοπὸ αὐτὸν ὁ Σωκράτης χαράζει ἕνα τετράγωνο με διπλάσιες πλευρές ἀπὸ τίς πλευρές τοῦ τετραγώνου τῶν τεσσάρων ποδῶν και βλέπει ὁ δούλος, πὼς τὸ τετράγωνο αὐτὸ περικλείει τέσσαρα τετράγωνα τῶν τεσσάρων ποδῶν και ὅχι δύο, ὅπως ἔπρεπε, γιὰτὶ 4×4 μᾶς δίνουν ἑμβαδὸν δεκάξῃ. Ἐστερα ἀπ' αὐτὸ ὁ δούλος πείθεται, πὼς, ὅταν διπλασιάζομε τίς πλευρές ἑνὸς τετραγώνου, τοῦτο δὲν διπλασιάζεται, ἀλλὰ τετραπλασιάζεται. Τώρα ὁ Σωκράτης και ὁ δούλος ξαναρχίζουν τίς προσπάθειες, γιὰ νὰ λύσουν τὸ πρόβλημα. Σωκράτης. Τετράγωνο με ἑμβαδὸν ὅχι πόδες εἶναι διπλάσιο ἀπὸ τετράγωνο, που ἔχει τέσσερους πόδες και τὸ μισὸ ἀπὸ τετράγωνο με ἑμβαδὸν δεκάξῃ πόδες. Ἐστε τὸ τετράγωνο με τοὺς ὅχι πόδες ἴα πρέπει νὰ γίνῃ ἀπὸ πλευρὰ μεγαλύτερη ἀπὸ δύο και μικρότερη ἀπὸ τέσσερες πόδες. Μήπως ἀπὸ πλευρὰ με τρεῖς πόδες; Ναι ἀπαντᾷ ὁ δούλος. Σωκράτης. 3×3 μᾶς δίνουν ἑμβαδὸν 9, ἐνῶ τὸ δικὸ μας τὸ διπλάσιο τετράγωνο πρέπει νᾶχῃ ἑμβαδὸν ὅχι πόδες. Ἐστερα ἀπ' αὐτὴν τῆ δεύτερη ἀποτυχία, ἔφθασε ἡ στιγμῆ ἡ τυπικῆ στῆ διαλεκτικῆ συζήτηση νὰ ὁμολογήσῃ ὁ συζητητής, ὅτι δὲν ξέρει ἐνῶ πρὶν ἀπαντοῦσε με θάρρος. Αὐτὲς οἱ ἀποτυχίες ἔχουν, λέει ὁ Σωκράτης, αὐτὸ τὸ θετικὸ ἀποτέλεσμα κάνουν γνωστῆ στὸ συζητητῆ τὴν

ἄγνοιά του, πράγμα που είναι ένα βήμα πρὸς τὴ γνώση, γιατί δὲν ζητᾶς καὶ ἐπομένως δὲν βρίσκεις κάτι, που νομίζεις, πὼς ξέρεις. Ὁ Σωκράτης δίνει τώρα στὸ δοῦλο καὶ τὴ λύση τοῦ γεωμετρικοῦ αὐτοῦ προβλήματος. Σχηματίζει ἓνα τετράγωνο ἀπὸ τέσσερα τετράγωνα τῶν τεσσάρων ποδῶν ἔτσι, ὥστε σχηματίζεται ἓνα μεγάλο τετράγωνο μὲ δεκάξη πόδες. Ἐπειτα χαράζει ἀπὸ μιὰ διάμετρο σὲ κάθε μικρὸ τετράγωνο τῶν τεσσάρων ποδῶν κατὰ ἓνα τέτοιο τρόπο, που νὰ σχηματισθῆ μέσα στὸ μεγάλο τετράγωνο ἓνα ἄλλο, που ν' ἀφήνῃ ἔξω τὰ τέσσερα μισὰ ἀπ' τὰ μικρὰ τετράγωνα. Ἀφοῦ λοιπόν, συμπεραίνει ὁ Σωκράτης, τὸ νέο τετράγωνο ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερα μισὰ τῶν τετραγώνων μὲ τοὺς τέσσερες πόδες, αὐτὸ πρέπει νὰ εἶναι ἴσο μὲ τὸ μισὸ τετράγωνο μὲ τοὺς δεκάξη πόδες, που περιέχει τὰ τέσσερα μικρὰ τετράγωνα ὁλόκληρα. Πόσους πόδες ἔχει τὸ νέο αὐτὸ τετράγωνο, που σχηματίστηκε ἀπὸ τίς διαμέτρους; Ὅχτώ, ἀπαντᾷ σωστὰ ὁ δοῦλος. Μ' αὐτὸν λοιπόν τὸν τρόπο ὁ δοῦλος ἔμαθε, ὅτι τετράγωνο διπλάσιο ἀπὸ ἓνα ἄλλο σχηματίζεται μὲ πλευρὰ τὴ διάμετρο αὐτοῦ τοῦ τετραγώνου. Ἡ παρακάτω στιχομυθία τοῦ Σωκράτη καὶ τοῦ Μένωνος, που τὴν παίρνουμε ἀπὸ τὸ κεφ. 20 καὶ εἶναι σὰν συμπέρασμα, ὕστερα ἀπὸ τὴ διδασκαλία που ἔγινε στὸν δοῦλο, ἐπικυρώνει ὅ,τι εἴπαμε γιὰ τὸ μῦθο. «Σωκράτης. Τίποτε δὲν ὑπάρχει, ἀπ' ὅσα παραδεχθήκαμε μὲ τὸ δοῦλο, που νὰ μὴν ἦταν καὶ δική του γνώμη. Μένων. Βέβαια δικές του γνώμες ἀποκρίθηκε. Σωκράτης. Καὶ ὅμως λίγο πρὶν δὲν ἤξερε. Μένων. Ναι. Σωκράτης. Ὡστε φαίνεται, πὼς βρίσκονται μέσα σὲ κείνον, που δὲν ξέρει, ὀρθές δόξες γιὰ τὰ πράγματα, που δὲν ξέρει, τίς ὅποτες μπορεῖ νὰ ἀναλάβῃ» μὲ τίς κατάλληλες ἐρωτήσεις. Τὸ δὲ ἀναλαμβάνει αὐτὸν ἐν αὐτῇ ἐπιστήμῃ οὐκ ἀναμιμνήσκεσθαι ἐστίν;»

Ἐνότητα 3η. Εἴπαμε, πὼς ὁ μῦθος μαζί μὲ τὴν ἐπίδειξη διδασκαλίας ἀποτελοῦν μιὰ ἐνότητα καὶ μάλιστα, ὅτι αὐτὴ δὲν ἔχει τὸ χαρακτηριστικὸν ἐπεισοδίου, ἀλλὰ εἶναι προετοιμασία γιὰ τὸ καθαυτὸ θέμα. Γι' αὐτὸ καὶ τώρα ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Μένων δὲν ξαναγυρίζουν στὸν καθορισμὸ τῆς ἐννοίας τῆς ἀρετῆς, που διακόπηκε ἀπὸ τὸ μῦθο, ἀλλὰ καταπιάνονται μὲ τὸ καθαυτὸ θέμα καὶ εἰδικὰ μὲ τὸ διδακτὸ τῆς ἀρετῆς. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἔχει δοθεὶ ὀρισμὸς ἀρετῆς, που εἶναι ἀπαραίτητος γιὰ τὴ λύση τοῦ κυρίου θέματος τοῦ διαλόγου, ὁ Σωκράτης βρίσκει ἓνα πλάγιο μονοπάτι γιὰ νὰ μὴν ἔρθῃ σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ λόγο. Ἡ συζήτηση τοῦ διδακτοῦ τῆς ἀρετῆς γίνεται κατὰ τὸν τρόπο τῆς γεωμετρίας, ὅπως λέει ὁ Πλάτων μὲ ὑπόθεση. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν τῆς ἐρευνας στηρίζεται ὁλόκληρη σειρά συλλογισμῶν σὲ μιὰ ὑπόθεση, ἀφοῦ δὲν μπορεῖ νὰ στηριχθῆ σὲ θέση. Ἡ τελευταία βέβαια λέξη γιὰ τὴ λύση τοῦ προβλήματος δίνεται μόνο, ἀφοῦ ἡ ὑπόθεση γίνεῖ θέση. Τὸ πρόβλημά μας ἔχει ὡς ἔξης: νὰ βρεθῆ, ἂν ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτὴ χωρὶς νὰ εἶναι γνωστὴ ἢ ἐννοια τῆς ἀρετῆς. Ὑποθέτομε, λέει ὁ Σωκράτης, πὼς ἡ ἀρετὴ εἶναι κάτι ψυχικὸ καὶ ὅτι εἶναι γνώση. Τὸ πρόβλημα τώρα μπορεῖ νὰ καταστρωθῆ. Ἐὰν ἡ ἀρετὴ εἶναι κάποια γνώση, εἶναι διδακτὴ ἢ ὄχι; Τίποτε δὲν διδάσκεται, που νὰ μὴν εἶναι γνώση. Ἡ ἀρετὴ

λοιπόν είναι διδακτή, μόνο αν είναι γνώση. Η πορεία της έρευνας με την υπόθεση έτελείωσε. Τώρα δέν απομένει παρά να δοθεί όρισμός άρετής, για να λυθεί το πρόβλημα του διδακτού. Είναι ή άρετή γνώση; Η άρετή, λέει ο Σωκράτης και παραδέχεται και ο Μένων, είναι άγαθό· ώστε, αν υπάρχει άγαθό, πού να μήν έχη μέσα του γνώση, τότε υπάρχουν πιθανότητες να μήν έχη μέσα της και ή άρετή γνώση και να μήν διδάσκεται. Κάθε άγαθό είναι ωφέλιμο και ή άρετή σαν άγαθό είναι κι' αυτή ωφέλιμη. Ποιά είναι κείνα, πού μας ωφελούν; Η υγεία, ή όμορφιά, ή δύναμη, τά πλούτη, όχι πάντα όμως, παρά όταν συνοδεύονται από γνώση, όταν δηλ. γίνεται όρθή χρήση αυτών των άγαθών. Το ίδιο συμβαίνει και με τά ψυχικά άγαθά· είναι ωφέλιμα, όταν συνοδεύονται από γνώση, «φρόνηση». Κανένα λοιπόν άγαθό ψυχικό ή υλικό δέν υπάρχει, πού να μήν έχη μέσα του γνώση. Η άρετή λοιπόν, καταλήγει ο Σωκράτης, πού είναι άγαθό, είναι γνώση, είτε όλόκληρη είτε ένα της μέρος· αναγκαστικά λοιπόν πρέπει να διδάσκεται. Αποκλείεται, λέει ο Σωκράτης, να έχουν τó χάρισμα της άρετής οι άνθρωποι από φυσικού τους, αλλά γίνονται τέτοιοι με τή διδασκαλία. Έτσι ο διάλογος φαίνεται πως τελειώνει, αφού τó πρόβλημα λύθηκε. Άμέσως όμως μετά τó συμπέρασμα τούτο αρχίζουν να γεννιούνται στο Σωκράτη άμφισβόλιες για τήν όρθότητά του. Η άρετή, λέει, είναι βέβαια διδακτή, αν είναι γνώση, δέν φαίνεται όμως να είναι γνώση, έπομένως ούτε και διδακτή, γιατί πρέπει να υπάρχουν δάσκαλοι και μαθητές για ένα πράγμα, πού διδάσκεται. Δάσκαλοι όμως άρετής δέν υπάρχουν. Το έπιχείρημα τούτο τó συζητεί ο Σωκράτης όχι με τó Μένωνα, αλλά με τόν "Ανυτο, πού έξαφνα μπαίνει αυτήν τή στιγμή στο διάλογο. "Όταν ήλόμοι, λέει ο Σωκράτης στον "Ανυτο, να κάμωμε έναν άνθρωπο έναρετο πρέπει να τόν στείλωμε σ' αυτούς, πού διαλαλούν, πως είναι δάσκαλοι άρετής και πληρώνονται γι' αυτό τó πράγμα και ή κάναμε άνοησία, αν τόν πηγαίναμε σ' αυτούς, πού δέν είναι δάσκαλοι άρετής. Ναι, απαντά ο "Ανυτος. Σωκράτης. Δάσκαλοι άρετής, λένε, πως είναι οι σοφιστές· δέν πρέπει να τόν πάμε σ' αυτούς; "Ανυτος. "Όχι, γιατί αυτοί κάνουν ακριβώς τó αντίθετο. Σωκράτης. Σε ποιόν λοιπόν πρέπει να τόν στείλωμε, για να γίνει έναρετος; "Ανυτος. "Όποιοςδήποτε καλός άνθρωπος μπορεί να χρησιμέψη για δάσκαλος άρετής. Σωκράτης. Τότε γιατί οι μεγάλοι άνθρωποι δέν μπόρεσαν να κάνουν τά παιδιά τους έναρετα; Μήπως δέν ήθελαν; "Όχι βέβαια. "Όστε φαίνεται, πως δέν μπορούσαν. Δάσκαλοι λοιπόν άρετής δέν υπάρχουν, αφού οι σοφιστές διαφθείρουν και οι έναρετοι δέν είναι σε θέση να διδάξουν ούτε τά παιδιά τους. Η άρετή δέν διδάσκεται. Έστερα από τόν παραπάνω διάλογο ο "Ανυτος αποσύρεται και ο Σωκράτης συνεχίζει τó ίδιο θέμα με τόν Μένωνα για ν' άκουσθή από στόμα σοφιστή αυτήν τή φορά, πως ούτε οι σοφιστές ούτε οι καλοί άνθρωποι είναι δάσκαλοι άρετής. Σωκράτης. Οι έναρετοι άνθρωποι όμολογούν, πως είναι δάσκαλοι άρετής και ότι ή άρετή διδάσκεται; Μένων. "Άλλοτε λένε, πως διδάσκεται

καὶ ἄλλοτε πάλι, πῶς δὲν διδάσκεται. Σωκράτης. Οἱ ἐνάρετοι λοιπὸν δὲν εἶναι δυνατὸ νᾶναι δάσκαλοι ἀρετῆς, ἀφοῦ δὲν τὸ ὁμολογοῦν. Οἱ σοφιστές, ποῦ τὸ διακηρύττουν εἶναι δάσκαλοι ἀρετῆς. Μένων. Ἄλλοτε φαίνονται νᾶναι καὶ ἄλλοτε πάλι δὲ φαίνονται. Σωκράτης. Εἶναι δυνατὸ νὰ θεωροῦμε δασκάλους ἀρετῆς αὐτούς, γιὰ τοὺς ὁποίους δὲν εἴμαστε βέβαιοι ὅτι εἶναι τέτοιοι; Μένων. Ὁχι βέβαια. Ἄπο τὸν παραπάνω διάλογο βγαίνει τὸ συμπέρασμα, πῶς οὔτε οἱ καλοὶ ἄνθρωποι οὔτε οἱ σοφιστές εἶναι δάσκαλοι ἀρετῆς καὶ ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲ διδάσκεται. Γιὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο κατὰ τοῦ διδασκτοῦ τῆς ἀρετῆς εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ δώσωμε περισσότερες ἐξηγήσεις στὸ τέλος τοῦ διαλόγου, ὅποτε ἴσως μᾶς εἶναι εὐκολώτερο νὰ ἀποδείξωμε, πῶς δὲν στέκεται.

Ἰσχύει 4η. Καὶ τώρα ἄς ἔλθωμε στὴ συνέχεια τοῦ διαλόγου. Μὲ τὴν παραπάνω συλλογιστικὴ σειρά ἀποκλείστηκε νᾶναι ἡ ἀρετὴ διδασκτὴ καὶ γνῶση. Ἰδούτως ἀμέσως ὁ Σωκράτης ξαναγυρίζει στὴ συλλογιστικὴ σειρά, ποῦ ἀποδεικνύει, πῶς ἡ ἀρετὴ εἶναι γνῶση καὶ διδασκτὴ, ὄχι γιὰ νὰ τὴν ἀναιρέσῃ, ὅπως ἔκανε πρωτύτερα (κεφ. 27—37), ἀλλὰ γιὰ νὰ συμπληρώσῃ μιὰ πρότασή της. Στὸ κεφ. 24 εἶχε εἰπεῖ ὁ Σωκράτης, πῶς ἡ ὀρθὴ πράξι γίνεται μὲ ἀποκλειστικὸ ὁδηγὸ τῆ γνῶση. Ἐδῶ ὁ Σωκράτης λέει, πῶς ἡ ὀρθὴ πράξι γίνεται βέβαια μὲ ὁδηγὸ τῆ γνῶση, ἀλλὰ καὶ τῆ σωματὴ γνῶμη, ὀρθὴ δόξα. Ἡ ὀρθὴ δόξα καὶ ἡ γνῶση δὲν διαφέρουν καθόλου μεταξύ τους ὡς πρὸς τὴν ὠφελιμότητα καὶ τὴν ὀρθὴ καθοδήγησι. Τὸ ἴδιο σωστά ὁδηγεῖ καὶ κείνος, ποῦ ἔχει γνῶση γιὰ ἓνα πρᾶγμα καὶ κείνος ποῦ ἔχει ὀρθὴ δόξα. Ἡ διαφορὰ τους βρῆσεται στὴ μόνιμότητα. Ἡ γνῶση εἶσαι βέβαιος, πῶς ἴσως τὴν ἔχῃς ὅτι ἴσως βελήσεις, μὲ τῆ δόξα συμβαίνει τ' ἀντίθετο. Ἡ γνῶση εἶσαι ὀρθὴ δόξα, ποῦ ἔγινε μόνιμη μὲ τῆ βοήθεια τῆς διαλεκτικῆς· κεφ. 39, «καὶ διαφέρει δεσμιῶ ἐπιστήμη ὀρθῆς δόξης». Μὲ τὴν προϋπόθεσι αὐτὴ ἀρχίζει νέα διαλεκτικὴ συζήτησι, γιὰ τὸ πῶς γίνονται οἱ ἄνθρωποι ἐνάρετοι, γιὰτὶ ἡ προηγούμενη διαλεκτικὴ συζήτησι κεφ. 23—37 δὲν εἶχε ὑπ' ὄψη τῆς τῆ νέα αὐτὴ μορφῆς, μὲ τὴν ὁποία παρουσιάζεται τὸ πρόβλημα ὕστερα ἀπ' τὴν παραπάνω συμπλήρησι. Καὶ τούτῃ τῆ φορὰ ἐξετάζονται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ οἱ ἀκόλουθεσ τρεῖς πιθανότητες: ἡ ἀρετὴ εἶσαι ἡ διδασκτὴ ἢ φυσικὸ στοὺς ἀνθρώπους ἢ θεϊκὸ δῶρο. Καὶ πρῶτα ἐξετάζεται, ἂν ἡ ἀρετὴ εἶσαι φυσικὸ στοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Σωκράτης μὲ τὴν ἀκόλουθη συλλογιστικὴ σειρά ἀποκλείει αὐτὴν τὴν πιθανότητα. Ὁ ἐνάρετος εἶσαι ἀγαθὸς καὶ ὁ ἀγαθὸς ὠφέλιμος. Ὁφέλιμος εἶσαι κείνος, ποῦ καθοδηγεῖ σωστά. Σωστά ὁδηγεῖ κανεὶς μὲ γνῶση (ἐπιστήμη) καὶ ὀρθὴ δόξα. Οὔτε τὸ ἓνα ὅμως οὔτε τὸ ἄλλο εἶσαι φυσικὰ στοὺς ἀνθρώπους. Ἡ ἀρετὴ λοιπὸν δὲν εἶσαι κάτι φυσικὸ στὸν ἄνθρωπο εἴτε γνῶση εἶσαι εἴτε ὀρθὴ δόξα. Ἐπειτα ὁ Σωκράτης ἐξετάζει τὴ δεύτερη πιθανότητα, ἂν ἡ ἀρετὴ διδάσκεται. Καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ στὴ προηγούμενη πιθανότητα, δύο περιπτώσεις ἐξετάζονται, οἱ ἀκόλουθεσ: εἶσαι ἡ ἀρετὴ διδασκτὴ α) ἂν εἶσαι γνῶση,

β) ἂν εἶναι ὀρθή δόξα; Ἡ πρώτη ἀπ' αὐτὲς τὶς δύο περιπτώσεις συζητήθηκε στὸ κεφ. 24. Ἐκεῖ λέει ὁ Πλάτων, πῶς ἢ ἀρετὴ εἶναι διδακτὴ, ἂν εἶναι γνῶση καὶ εἶναι γνῶση ἂν εἶναι διδακτὴ. Εἶναι διδακτὴ, ἂν ὑπάρχουν δάσκαλοι ἀρετῆς· καὶ ἐπειδὴ δάσκαλοι ἀρετῆς δὲν ὑπάρχουν, (κεφ. 27 - 37) κατέληξε στὸ νὰ παραδεχθῆ, πῶς ἢ ἀρετὴ δὲν διδάσκειται καὶ δὲν εἶναι καὶ γνῶση. Τώρα ἀπομένει νὰ ἐξετάσουμε τὴ δεύτερη περίπτωση, δηλ. ἂν ἢ ἀρετὴ διδάσκειται, ἔταν τὴν ἐξισώσουμε μὲ ὀρθὴ δόξα. Ἐφ' ὅσον ἢ ἀρετὴ, λέει ὁ Σωκράτης, εἶναι ἢ γνῶση ἢ ὀρθὴ δόξα καὶ ἀποκλείστηκε τὸ πρῶτο, δὲν ἀπομένει ἄλλο παρὰ νὰ εἶναι ἢ ἀρετὴ ὀρθὴ δόξα, ποὺ εἶναι θεῖκό δωρο. Οἱ μεγάλοι λοιπὸν πολιτικοὶ ἔχουν γιὰ δῶγγο τὴν ὀρθὴ δόξα καὶ ὄχι τὴ γνῶση, γι' αὐτὸ καὶ δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ διδάξουν.

Τὸ γενικὸ λοιπὸν συμπέρασμα τοῦ διαλόγου εἶναι, πῶς ἢ ἀρετὴ εἶναι θεῖκό δωρο.

Παραπάνω χαρακτηρίσαμε ὡς ἀνεύθυνη τὴ μοναδικὴ σειρὰ συλλογισμῶν τοῦ διαλόγου (κεφ. 27 - 37), ποὺ ἀποδεικνύει, πῶς ἢ ἀρετὴ δὲν εἶναι διδακτὴ, ἐπομένως οὔτε καὶ γνῶση, γιατί δὲν ὑπάρχουν δάσκαλοι ἀρετῆς. Τώρα πρέπει νὰ εἰποῦμε τοὺς λόγους, γιὰ τοὺς ὁποίους δὲν στέκεται τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ κατὰ τοῦ διδακτοῦ τῆς ἀρετῆς καὶ ἔπειτα νὰ εἰποῦμε τὶς συνέπειες, ποὺ θὰ ἔχη τοῦτο στὴ γενικὴ συλλογιστικὴ σειρὰ τοῦ διαλόγου. Ὑπενθυμίζουμε τὸ ἐπιχείρημα. Ἡ ἀρετὴ, λέει, δὲν εἶναι διδακτὴ, γιατί δὲν ὑπάρχουν δάσκαλοι καὶ μαθητὲς ἀρετῆς. Πρῶτος καὶ κύριος λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν στέκεται τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, εἶναι ἢ στενὴ σχέση στὴν ὁποία βρῆκεται τὸ διδακτὸ τῆς ἀρετῆς μὲ τὸ μῦθος. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐξίσωση, ποὺ κάνει ὁ μῦθος, τῆς μάθησης μὲ τὴν ἀνάμνηση καὶ μὲ τὰ ὅσα λέει ἐκεῖ γιὰ τὸν τρόπο τῆς διδασκαλίας βγαίνει τὸ συμπέρασμα πῶς καὶ ἢ ἀρετὴ διδάσκειται· κεφ. 16 «οὐκ ἔστιν ὅτι οὐ μεμάθηκεν ἢ ψυχὴ. Ἔστε οὐδὲν θαυμαστὸν καὶ περὶ ἀρετῆς καὶ περὶ ἄλλου οἷον τε εἶναι αὐτὴν ἀναμνησθῆναι». Ἡ ἀντίθεση λοιπὸν, στὴν ὁποία βρῆκεται τὸ ἐπιχείρημα μὲ τὸ μῦθος, μᾶς πείθει ὅτι τοῦτο δὲν στέκεται ἂν λάβουμε μάλιστα ὑπ' ὄψη μας, πῶς ἡ οὐσία τοῦ μύθου σημαίνει οὐσία τῆς διαλεκτικῆς. Ὑπάρχει ὁμοίως καὶ ἕνας ἄλλος λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν στέκεται τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο. Πρῶτα-πρῶτα δὲ λέγει σὲ κανένα σημεῖο τῆς σειρὰ τῶν συλλογισμῶν, ποὺ ἀποδεικνύει, πῶς ἢ ἀρετὴ εἶναι γνῶση καὶ διδακτὴ κεφ. 23 - 24 δὲν ἀποκλείει οὔτε τὸ συμπέρασμα τῆς, τὸ πολὺ-πολὺ βάζει ἕνα ἐρωτηματικὸ, γιατί μποροῦμε πολὺ καλὰ νὰ σκεφθοῦμε τὴν ἀρετὴ διδακτὴ καὶ γιὰ ἕνα ὁποιοδήποτε λόγο γιὰ νὰ μὴν ὑπάρχουν δάσκαλοι ἀρετῆς. Ἐπειτα τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο φαίνεται νὰ εἶναι μᾶλλον μίᾳ ἐντεχνῆ ὑπενθύμιση τῆς διαλεκτικῆς καὶ τῶν ὁπαδῶν τῆς. Στὸ σχηματισμὸ μίᾳ τέτοιας γνώμης συντελοῦν μερικὲς λεπτεῖς ἐκφράσεις τοῦ κειμένου κεφ. 30, 31, 34 ὅταν τὶς συνδυάσουμε μὲ τὰ πρόσωπα, ποὺ συζητοῦν καὶ τὸ θέμα. Ἀξιοσημεῖο εἶναι πῶς ὁ Ἄλυτος εἰσάγεται γι' αὐτὴν τὴ στιγμὴ καὶ δὲν ξαναπαρουσιάζεται.

Και τώρα ἄς ἰδοῦμε τίς συνέπειες, πού ἔχει ἡ ἀναίρεση τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ στή γενική συλλογιστική σειρά. Ἰστέρα ἀπό τήν ἀναίρεση τοῦ ἐπιχειρήματος κατὰ τοῦ διδασκτοῦ τῆς ἀρετῆς, δέν ὑπάρχει τίποτα μέσα στό διάλογο, πού νά μᾶς λέγῃ, πῶς ἡ ἀρετή δέν εἶναι διδακτή.

Ἔτσι ἡ συλλογιστική σειρά κεφ. 23-25, πού ἀποδεικνύει, πῶς ἡ ἀρετή εἶναι γνώση καί διδακτή, μένει ἐλεύθερη, ἀφοῦ ἀναιρέθηκε τὸ ἐπιχειρήμα, πού τήν ἀναιρούσε. Αὐτή ὅμως ἡ συλλογιστική σειρά 23—25 δέν ἔχει ὑπ' ὄψη τῆς τῆς συμπλήρωσης, πού κάνει ὁ Πλάτων στά κατοπινά κεφ. 37 καί ἐξῆς, δηλαδή, πῶς ἡ ὀρθή καθοδήγηση γίνεται βέβαια μέ ὁδηγὸ τῆς γνώσης, ἀλλά καί τήν ὀρθή δόξα. Μὲ τῆ συμπλήρωσή λοιπὸν αὐτῆ τὸ πρόβλημα βρισκεται στήν ἀκόλουθη θέση: ἡ ἀρετή εἶναι ἐπιστήμη ἢ ὀρθή δόξα δηλ. ἢ διδακτὴ ἢ θεϊκὸ δῶρο. Ἀλλὰ τί θὰ εἶπῃ ἡ ἀρετή εἶναι ἢ γνώση ἢ ὀρθή δόξα; Πρόκειται τάχα γιὰ διπλὴ λύση; Ἀπὸ τὸ κεφ. 39 τοῦ διαλόγου βγαίνει, πῶς τὸ ἓνα δέν ἀποκλείει τὸ ἄλλο, ἀλλὰ τὸ προϋποθέτει: «ἴσπερ οὐ πολλοῦ ἀξίαι εἰσιν (αἱ ὀρθαὶ δόξαι) ἕως ἂν τις δῆσῃ αἰτίας λογισμῶν... ἐπειδὴν δὲ δεῖσῃσι, πρῶτον μὲν ἐπιστήμαι γίνωνται, ἔπειτα μόνιμοι». Καί ἡ λύση λοιπὸν δέν εἶναι διπλή, ἀλλὰ μία, ἡ ἀκόλουθη: ἡ ἀρετή εἶναι διδακτὴ, ἀλλὰ κατὰ τὸ διαλεκτικὸ τρόπο. Ἡ διαλεκτικὴ δέν εἶναι δύναμις νὰ δημιουργήσῃ κάτι ἀπὸ τὸ μηδέν, νὰ γεμίσῃ τὸν ἄνθρωπο μέ ἀρετή, ἔχει ὅμως τὴν ἱκανότητα νὰ δέσῃ λογικὰ τίς ἔμφυτες ὀρθὰς δόξας, αὐτὸ τὸ «ἐξαίφνης», ὅπως λέγει ἄλλοῦ ὁ Πλάτων, αὐτὸ τὸ θεϊκὸ δῶρο, ὅπως λέγει ἐδῶ. Ἡ φαινομενικὰ λοιπὸν διπλὴ λύση τοῦ διαλόγου ὀφείλεται στό διπλὸ χαρακτῆρα τῆς γνώσης, ὅταν τήν ἀντιληφθοῦμε διαλεκτικά. Ἡ ἀρετή, καθὼς καί ἡ γνώση, εἶναι διδακτὴ, ἂν θελήσωμε νὰ τήν χαρακτηρίσωμε ξεκινῶντας ἀπὸ τίς προσπάθειες τοῦ διαλεκτικοῦ: εἶναι ὅμως καί θεϊκὸ δῶρο, ὅταν θελήσωμε ν' ἀντικρύσωμε διαλεκτικά τὴ δυνατότητα τῆς μάθησης ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ διδασκομένου.

Ἰστέρα ἀπ' ὅλα αὐτὰ φαίνεται, πῶς αὐτὸν τὸ διπλὸ χαρακτῆρα τῆς μάθησης ἀκριβῶς ἤθελε νὰ ἐκφράσῃ ὁ Πλάτων μέ τὴν προμελετημένη ἀμφιταλάντευσή του ἀνάμεσα στήν ἐπιστήμη καί στήν ὀρθή δόξα.